
 Recenzija

David Graeber Besmisleni poslovi

Jesenski i Turk i Drugo more, Zagreb i Rijeka, 2020., 325 str.

Knjiga američkog antropologa i društvenog aktivista Davida Graebera *Besmisleni poslovi* (naslov originala: *Bullshit Jobs. A Theory*) izazvala je žustre javne polemike o tipovima rada i poslova u postindustrijskom društvu zbog njegove teze da bi se polovica današnjih poslova u domeni "bijelih ovratnika" mogla eliminirati bez štetnih učinaka. Radi se ne samo o pojedinim poslovima već o cijelim sektorima kao što su telemarketing, korporativno pravo, financijske usluge, akademska, zdravstvena i druga administracija i sl. Takve poslove nalazimo i u pomoćnim industrijama (perači pasa, dostavljači *pizza* i sl.), ali i u kreativnim industrijama poput filmske ili televizijske u kojima je zaposlen zastrašujući broj producenata, postproducenata, savjetnika i kreatora TV emisija koje se nikad ne komercijaliziraju. Mnogo je poslova, smatra Graeber, jednostavno izmišljeno radi održavanja sustava bilo na globalnoj razini bilo na mikrorazini poduzeća. S nestajanjem poljoprivrede i industrijske proizvodnje, tj. s usponom tehnološke nezaposlenosti koju je predvidio još Keynes 1930-ih, uvelike se smanjila potreba za radnim mjestima, ali ona se i dalje generiraju zbog stava da je rad sam po sebi moralna vrijednost, smisao života i da onaj tko ne radi ne zaslužuje živjeti.

Uspon postindustrijskog društva i posebno digitalnih tehnologija rezultirao je velikim brojem istraživanja i studija o budućnosti rada s različitim pa i sukobljenim predikcijama. Uglavnom se sukobljavaju pesimistička gledišta koja slikaju distopijsku budućnost rada, predviđajući raspad ili nestanak standardnih oblika rada, povećanje polarizacije među zaposlenima te rastuće socijalne nejednakosti, i optimistička predviđanja koja usvajaju utopijsku perspektivu, vjerujući da će nove tehnologije povećavati produktivnost, fleksibilnost i kreativnost te omogućiti nove kvalitetne poslove. Svi se uglavnom slažu da svijetu rada predstoje revolucionarne promjene u organizaciji i sadržaju rada, što će dovesti do strukturnih promjena na tržištu rada, a onda i u cijelom gospodarstvu.

Graeberove ideje o besmislenim poslovima ne slijede, međutim, te uobičajene analize budućnosti rada pod utjecajem novih tehnologija. On, naime, želi pokazati da u postindustrijskom društvu postoji niz poslova koji ne samo da nisu društveno korisni već su i štetni, a nastaju kao posljedica novih oblika financijskog i korporativnog kapitalizma. Takve poslove valjalo bi zamijeniti kreativnim i korisnim poslovima koje društvo sada ne prepoznaje kao zanimljive i isplative te ih ni ne nagrađuje financijski adekvatno. Iako su njegove ideje u velikoj mjeri nadahnute pokretom Occupy Wall Street kojeg je bio aktivan sudionik, radi se o originalnoj kritici suvremenih oblika rada koja mnoge potiče da se zapitaju o društvenoj opravdanosti vlastitih poslova.

Graeber ruši ustaljene mitove da su besmisleni poslovi karakteristični za javne i državne službe, "uhljebe" koji su svojstveni preživjelim socijalističkim režimima ili

visokokoruptivnim zemljama. Drži da su takvi poslovi brojni i u privatnim kompanijama unutar kapitalističkog sustava, koji bi trebao funkcionirati prema načelima tržišne konkurencije i profitabilnosti. Ti “besmisleni poslovi” magično proizlaze iz “ekonomije besmisla” koju je stvorilo postindustrijsko društvo. Ekonomija besmisla nalazi uporište u novoj finansijskoj ekonomiji, koja za razliku od realne ekonomije temelji svoju moć na oplodivaju samog kapitala. Vladajuća elita koja upravlja finansijskim tokovima i kapitalom spremna je plaćati cijele staleže ljudi da ne rade ništa, već da se poistovjećuju s njihovim senzibilitetom i gledištima te da ih u biti održavaju na vlasti. Ta vladajuća klasa sazdana uglavnom od menadžera, administratora i finansijskih savjetnika gaji prezir prema svakom radu koji je društveno koristan. Tako primjerice školski učitelji i daroviti umjetnici jedva spajaju kraj s krajem, a beskorisni menadžeri ili korporativni odvjetnici uživaju u bogatstvu.

Besmisleni poslovi nisu samo društveno nekorisni, već su i štetni, smatra Graeber, jer ne samo da troše resurse i zagađuju okoliš već i redovito kod zaposlenih bude osjećaj beznađa, depresije i gađenja prema samom sebi, što je oblik nasilja nad samom srži “ljudskog bića”. Stvorena je sadomazohistička kultura u kojoj je težak i iscrpljujući rad opravdanje za kasnije uživanje u potrošnji. Graeber definira besmislene poslove kao oblik plaćenog zaposlenja koji je toliko besmislen, nepotreban ili poguban da čak ni zaposlenik ne može opravdati svoje postojanje iako se, kao dio uvjeta zaposlenja, osjeća dužnim pretvarati se da nije tako. Karakteristika je, dakle, besmislenih poslova da se o njima javno

ne govori i da zaposlenici ne smiju javno govoriti o tome.

Graeberova razmišljanja u velikoj mjeri održavaju uspon novih tipova ekonomije – uslužne i kreativne ekonomije koje je uspon opisao još Richard Florida početkom našeg tisućljeća u svojoj poznatoj knjizi o usponu kreativne klase. Novi tipovi “nematerijalnih ekonomija” i kreativnih intelektualnih poslova donijeli su ambivalentnost i nesigurnost u naše standarde shvaćanja društvene funkcije i podjele rada. Osim toga, brzo širenje digitalnih tehnologija pokrenulo je radikalne promjene u području klasičnih profesija koje karakteriziraju specijalističko obrazovanje, ekskluzivnost i licencirana djelatnost prema njihovoj deprofesionalizaciji i dekompoziciji. Profesije se postupno “demokratiziraju”, kako tvrde Richard Susskind i Daniel Susskind u svojoj knjizi o budućnosti profesija, i od stupova društva bivaju zamijenjene raznim paraprofesionalnim modelima, u kojima profesionalne usluge i praktične savjete generiraju računala i umjetna inteligencija, a diseminacija širokom krugu korisnika odvija se više-manje besplatno na *online* kanalima. Kultura novog fleksibilnog kapitalizma, što ga Richard Sennett opisuje kao sustav koji stjecanje dubljeg znanja, ulaganje truda i samoodgovornosti zamjenjuje površnošću koju ponajviše prakticiraju razni poslovni konzultanti, pružila je pogled bez presedana na ljudski rad i široko otvorila neizvjesnu eru u pogledu razvoja poslova.

Nedavne procjene stručnjaka da će u sljedećih nekoliko desetljeća gotovo polovica poslova, točnije 47 posto svih poslova u Sjedinjenim Državama i 54 posto svih poslova u Europi, biti ugašena zbog automatizacije revitalizirale su ideje Jeremija

Rifkina o kraju rada. Takvi trendovi dovođe do revolucionarnih promjena u konceptu rada i nerijetko stvaraju osjećaj gubitka kontrole nad radom i životom, što je jedna od karakteristika prijelaza iz industrijskog društva zasnovanog na standardnom konceptu rada (cjeloživotno zaposlenje s punim radnim vremenom) u društvo rizika. U društvu rizika, kako to opisuje Ulrich Beck u istoimenoj knjizi, svijet rada postaje ispunjen rizicima zbog porasta nestandardnih oblika rada te sve veće fleksibilizacije, automatizacije i decentralizacije rada u vremenu i prostoru, što dovodi do sustava podzaposlenih ljudi koji već su tra mogu postati nezaposleni. Graeberove analize besmislenih poslova odraz su takvog kaotičnog stanja na tržištu rada i manjka koncepta što bi rad u budućnosti trebao biti i kako bi se njegova vrijednost trebala mjeriti.

Graeber je bio antropolog i sveučilišni nastavnik na Londonskoj školi poslovne ekonomije te jedan od utjecajnih sudionika pokreta Occupy Wall Street kojem se pripisuje izjava: “Mi smo 99%.” Nažalost, nenadano je preminuo 2020. u 59. godini života. Prepoznat kao *enfant terrible* akademske zajednice, Graeber je ovom knjigom dao interesantan prikaz kontroverznog društva u kojem živimo. Ona je žestok napad na nove oblike kapitalizma koji se temelje na ekonomiji znanja ili financijskoj ekonomiji te u njoj nastoji objasniti, kako sam tvrdi (str. 89), psihološke, društvene i političke učinke besmislenih poslova, ne ulazeći pritom u teoriju vrijednosti ili društvene koristi.

Međutim, upravo je stoga upitno u kojoj mjeri ova knjiga objašnjava i teorijski utemeljuje fenomen besmislenih poslova

kao nov društveno-ekonomski problem s obzirom na to da se većinom temelji na osobnim svjedočanstvima niza ljudi koji su opisivali svoja besmislena radna mjesta kao reakciju na njegov esej “O fenomenu besmislenih poslova” iz 2015. Esaj je stekao respektabilnu popularnost, toliku da je YouGov, tvrtka za analizu podataka, te godine provela među Britancima *ad hoc* anketu o tome misle li da njihovi poslovi na smislen način pridonose društvu. Rezultati te ankete poslužili su Graeberu kao empirijska podloga za knjigu. Više od trećine ispitanika (37%) smatra da za njihove poslove nema opravdanja, a anketa provedena u Nizozemskoj pokazuje da to za svoje poslove smatra njih čak 40%. Ti rezultati, dakako, upućuju na dublje društvene probleme koje bi valjalo preciznije ispitati.

Graeber gaji daleko veće poštovanje prema zatupljujućim, često fizičkim i slabo plaćenim poslovima koje je osoba primorana obavljati radi egzistencije i koje naziva “drek od posla” (npr. smetlari), a prema besmislenim dobro plaćenim poslovima “bijelih ovratnika” gaji velik prezir. Tako među ostalim navodi svjedočanstvo korporativnog odvjetnika (poreznog parničara) koji drži da svojim poslom uopće ne pridonosi boljitku svijeta i da je na poslu cijelo vrijeme nesretan (str. 23). Međutim, visoka plaća i kuća u Sydneyju dovoljni su razlozi za to da se pretvara kako marljivo radi svih pet dana u tjednu iako zahvaljujući tehnologiji cijeli posao obavi za dva dana. Poanta je u tome da *radi* (“dirinči”, str. 23) za tuđu pohlepu i profit i da njihov profit stavlja ispred vlastitih ambicija (npr. nekog kreativnog posla koji nije prepoznat kao društvena vrijednost i slabo se plaća). Moralna i duhovna šteta duboka je i ostav-

lja ožiljak na kolektivnoj duši i ljudskom dostojanstvu. Pa ipak, o tome doslovce nitko ne govori.

Besmislene poslove u praksi Graeber dijeli u pet kategorija, koje su sve prisutne u privatnim korporacijama:

- Lakeji ili lakejski poslovi (*Flunkies*) služe da bi se njihovi nadređeni osjećali važnima, te oni oko sebe okupljaju svitu kao što su tajnice, portiri, recepcionari, vratari itd. Ljudi zaposleni na tim poslovima predstavljaju statusni simbol svojih šefova ili institucija. Pitanje je, primjerice, je li Oxfordskom sveučilištu potreban tucet PR stručnjaka da uvjeri javnost kako su vrhunsko sveučilište. Drži da su današnji menadžeri tek moderni feudalni vazali koji milostivo dijele takve poslove siromašnim i očajnim ljudima i tako ih čine svojim odanim podanicima, a pritom u biti hrane vlastiti ego.
- Nasilnički poslovi (*Goons*) odnose se na poslove koji u sebi sadrže element agresije, npr. lobisti, telemarketeri, korporativni odvjetnici, stručnjaci za PR i slično. Posebno kritizira pozivne centre jer nastoje prodati usluge koje su besplatno dostupne na internetu ili stvari koje nitko ne želi kupiti. Takvi poslovi nisu vezani samo uz agresiju, već i uz prijevaru i malo je onih koji dugo izdrže na takvim poslovima nagovaranja drugih ljudi da čine stvari koje se protive zdravom razumu.
- Popravljajući (*Duct tapers*) zaposlenici su koji rješavaju probleme do kojih uopće nije trebalo doći i koji su se lako mogli spriječiti boljom organizacijom rada i odgovornim poslovanjem. Često ispravljaju pogreške koje počine njihovi ne-

marni i nesposobni nadređeni. U takve poslove, primjerice, ubrajaju se poslovi osoblja na aerodromskim šalterima koji smiruju putnike kojima se zagubila prtljaga, programera koji popravljaju loš kod nadređenih programera i slično.

- Pro-formisti (*Box tickers*) križaju kućice u formularima i postoje samo da bi organizacija mogla tvrditi kako radi nešto što zapravo ne radi. Takav je posao, primjerice, žene koja “popunjava kućice” u obrascu preferencija slobodnih aktivnosti štitenika umirovljeničkih domova iako se unaprijed zna da se takve aktivnosti nikad ne organiziraju. Drugi su primjer “povjerenstva za utvrđivanje činjenica” kada se državne službenike uhvati npr. u primanju mita ili neopravdanom nasilju nad građanima (npr. policija), pa je uloga povjerenstva uvjeriti kako vlada radi nešto što ne radi. Situacija s kojom se također u Hrvatskoj možemo poistovjetiti jesu *pro forma* rituali lokalne uprave koji se vrte oko mjesečnih “ciljanih brojki”, projekata i izvještaja o tim aktivnostima, a koji se nikad ne ostvaruju (npr. osiguranje standardnih usluga za građane). Uglavnom, papirologija, stručne prezentacije, lijepi grafovi i tablice, korporativne novine i popunjene ankete zamjenjuju stvarne akcije i poslove.
- Žandari (*Taskmasters*) dijele se u dvije kategorije. Prva kategorija obuhvaća zaposlenike čija je primarna uloga raspo- ređivati i nadzirati poslove drugih zaposlenika iako oni to mogu i sami. Time se dovodi u pitanje smislenost postojanja velikog dijela srednjeg menadžerskog kadra. To su ljudi koji se školuju za “univerzalne” rukovođeće pozicije

bez obzira na djelatnost ili instituciju u kojoj će raditi i o kojoj zapravo gotovo ništa ne znaju, ali “znaju” o upravljanju drugima. Druga je kategorija žandara puno opasnija jer obuhvaća “generatore besmislica”, odnosno zaposlenike čija je uloga smišljati besmislene poslove koje će obavljati netko drugi (suprotno od lakeja). Graeber navodi primjer sveučilišta (str. 79), odnosno niza strateških funkcija kao što su prorektori i prodekani, čiji je zadatak smišljati različite strategije razvoja a da nemaju nikakvih izvršnih ovlasti jer ne raspolažu novcem niti mogu o nečem odlučivati. No, zato često raspolažu vlastitim administrativnim kadrom – asistentima, administratorima projekata, znanstvenim novacima i slično – za koje doslovce moraju izmišljati poslove kako bi ih nekako držali zaposlenima.

Teorijsko-analitički i normativni dometi ove knjige svakako mogu biti predmet daljnje rasprave jer se postavlja pitanje u kojoj je mjeri opravdano društveno-ekonomsku uvjetovanost besmislenih poslova svoditi uglavnom na želju političke i financijske elite da na osnovi besmislenih poslova održava sustav u kojem ostaje na vlasti. Nije li to čak i za njih previsoka cijena? U tom kontekstu zanimljiva je analiza nezavisnog *think-tank*a Nefa pod naslovom “A bit rich” koja nastoji vrijednost rada odrediti u širem društvenom kontekstu prema načelu analize društvenog povrata ulaganja (omjer između neto dobiti i troška ulaganja). Takva analiza omogućuje procjenu u kojoj mjeri neki rad stvara društvenu, okolišnu i ekonomsku vrijednost, odnosno koliko je potkopava i uništava. Analiza pokazuje da naše društvo nagrađuje određene aktivnosti koje imaju malu socijalnu

korist, a istodobno obeshrabruje posebne vrijedne oblike rada, što je u potpunom suglasju s Graeberovim tezama. Poslovi koji se smatraju bezvrijednima često su zapravo najkorisniji. Autori su, primjerice, izračunali da bankari s godišnjom plaćom između 500.000 i 10 milijuna funti uništavaju 7 funti društvene vrijednosti za svaku funtu vrijednosti koju generiraju. Slično tome marketinški stručnjaci koji navode ljude na povećanu potrošnju, za plaću između 50.000 i 12 milijuna funti na godinu, uništavaju 11 funti vrijednosti za svaku funtu vrijednosti koju generiraju. Nasuprot tome, čistačice u bolnicama generiraju više od 10 funti društvene vrijednosti za svaku funtu koju zarade, a radnici u reciklaži otpada 12 funti. Ove analize mogu poslužiti kao inspiracija za određivanje društvene vrijednosti besmislenih poslova.

Konačno, ostaje pitanje jesu li ti besmisleni poslovi doista besmisleni ili su besmisleni za ljude koji su se silom prilika našli na dosadnim uredskim poslovima ili menadžerskim funkcijama u kojima ne vide svoj poziv, pa na radnom mjestu pišu knjige ili se bave nekim drugim kreativnim poslovima. To, naravno, ne znači da besmislenih poslova nema niti da nema ljudi koji dobivaju plaću iako ništa ne rade. Takve zaposlenike i u našoj sredini susrećemo svakodnevno, pa u tom pogledu Graeberova razmišljanja imaju stvarnu težinu. Razumljiva je i njegova ogorčenost, koju dijeli s dobrim dijelom građana, na sektore financija, osobito na Wall Street, na njihovu gramzljivost, pohlepu, neodgovornost i agresivnost. Uпитno je, međutim, mogu li se bankovne prijekave uzročno-posljedično povezati s rastom besmislenih poslova ili su uzroci tih pojava različiti. “Napad” na besmislene poslove izveden

je u knjizi odveć plitko na temelju individualnih iskustava ljudi nezadovoljnih poslovima koje obavljaju, koja su u biti vrlo slična iako se radi o različitim sektorima i poslovima. Uvijek se radi o pojedincima koji nisu sretni na svojem radnom mjestu i koji jednostavnim opisom onoga što rade ilustriraju u kojoj je mjeri njihov posao lišen smisla. Knjiga obiluje ponavljanjima i međusobno sličnim tezama koje se variraju, te bi sažetiji sadržaj mogao čitatelju biti zanimljiviji.

Graeber se u svojoj “mrziteljskoj” retorici podjednako obrušava na prevarantske banke, društvene mreže, korumpirane političare, rastuću društvenu nejednakost, bijele suprematiste i ostale fenomene suvremenog društva kao krivce za nastalo stanje. Međutim, istodobno upozorava na apsurdnosti sadašnjeg društveno-ekonomskog sustava u kojem se, uistinu, neki pomodni poslovi bogato naplaćuju, a korisni poslovi ne osiguravaju egzistenciju. Graeber je kao antropolog i sveučilišni nastav-

nik i sam bio upitan o smislenosti svoga posla, na što je odgovorio da se o tome svakako može diskutirati.

Kao rješenje i alternativu perpetuiranju besmislenih poslova Graeber predlaže uvođenje univerzalnog temeljnog dohotka koji bi ljudima omogućio raditi ono što žele. Smatra da bi se oslobađanjem od za-glupljujućeg ili besmislenog rada radi osiguranja egzistencije otvorila mogućnost razvoja ljudske kreativnosti jer bi ljudi radili ono što vole, ono u čemu su dobri i za što osjećaju da je zaista društveno korisno.

Promatranje današnje birokracije, bilo na razini države ili Europske unije, koja uistinu u mnogim aspektima postaje besmislena i preplaćena, potiče sklonost Graeberovu anarhizmu koji on opisuje (str. 283) kao radovanje danu, negdje u budućnosti, kada će se vlade, korporacije i ostali doživljavati kao povijesni kuriozitet, onako kako danas gledamo na španjolsku inkviziciju ili nomadske invazije. Živi bili pa vidjeli.

*Jadranka Švarc
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar*